

לשוננו לעם

עורכים: חיים א' כהן, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מה, תשנ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

תיאור תכלית מוצרך?

משלימי הפועל מתחלקים באופן מסורתי לשני סוגים השונים מהותית זה מזה. הסוג הראשון הוא המושא. בשם זה נקראים המשלימים המוצרכים של הפועל, אלה שהפועל במשפט צריך אותם, כיוון שבלעדיהם התוכן הנמסר במשפט אינו שלם (המושג "הצרכה" יידון בהרחבה להלן). הסוג השני הוא התיאור, שהוא שמם של מתארי הנסיבות השונות של ההתרחסות, או מתארי הפעולה המסומנת בפועל.

לדוגמה, במשפט 'דן טיפל באחותו במסירות בחופשת הקיץ' יש לפועל **טיפל** שלושה משלימים: **באחותו** – מושא, שכן הפועל **טיפל** מצריך את המשלים הזה, ובלעדיו המשפט 'דן טיפל' אינו מוסר מידע שלם. **במסירות** וב**חופשת הקיץ** הם תיאורים, שכן הם אינם מחויבים למסר היסודי הנמסר בפועל, אלא מהווים תוספות על התוכן היסודי הזה. תוספות כאלה עשויות לתאר ישירות את הפעולה, כגון תיאור אופן המתייחס לאפיון הפעולה (הפעולה התבצעה **במסירות**), והן עשויות להתייחס לתיאור נסיבותיה, כגון תיאורי מקום, זמן, סיבה, תכלית (כמו תיאור הזמן בדוגמה דלעיל: זה קרה בחופשת הקיץ).

חיים רוזן בספרו **עברית טובה** (מהדורה שנייה, ירושלים 1966) היה הראשון שדן ביסודיות בהבחנה בין שני סוגי המשלימים האלה (מושאים ומתארים, בלשונו; שם, פרק ג). במהדורה החדשה של ספרו (ירושלים 1977, עמ' 308–314) הוא עומד על קיומה של קבוצה שלישית של משלימי פועל שהוא מכנה "משלימים מחויבים בלתי מוצרכים" או "מתארים מחויבים". הוא מדבר על פעלים "שמתאר מקום קבוע מלווה אותם, כגון 'נכנס', 'פנה', 'הלך', 'נסע'" (שם, עמ' 308), והכוונה למשלימי מקום המוצא (נכנס מן... הלך מן... וכדומה) ולמשלימי מקום היעד (נכנס אל..., פנה אל... וכדומה). חוקרים אחרים הדגישו את העובדה שמדובר בקבוצה מיוחדת של פעלים: פועלי תנועה ופועלי מקום. פעלים אלה קשורים תמיד במקום, ועל כן, על אף הדמיון בין משלימיהם לבין תיאורי מקום חופשיים, יש לראות במשלימיהם קבוצה מיוחדת ושונה. כך, למשל, צדקה מכנה אותם "תיאורי מקום

מוצרכים" או "מושאי מקום" (ראה, למשל, י' צדקה, **תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות**, ירושלים 1978, עמ' 111).

אם נשווה את משלים המקום בשני המשפטים:

1. הילדים אכלו במחסן.

2. הילדים גרו במחסן.

נוכל להבחין, שבמשפט הראשון המשלים **במחסן** הוא תוספת של רשות למשפט 'הילדים אכלו', והיא מתארת היכן התבצעה פעולת האכילה. אולם במשפט השני המשלים הוא תוספת שהיא בגדר של חובה, שכן השמטת **במחסן** תיצור משפט חסר (*הילדים גרו). אין המשלים מתאר היכן התבצעה פעולת המגורים; מהות המגורים עצמם היא הימצאות במקום זה. כאן אנו מבקשים לבדוק אם התיאור המכונה "תיאור תכלית" עשוי אף הוא להיות לעתים מוצרך, או שמא בכל הופעותיו הוא ייחשב לתיאור חופשי שהוא בגדר של רשות.

תיאור התכלית מתאר את המטרה שלשמה התבצעה הפעולה שבמשפט. כלומר, עושה הפעולה יוזם את הפעולה ומבצעה כדי להשיג את היעד המסומן בתיאור התכלית. משפט המכיל תיאור תכלית מתאפיין אפוא בשני גורמים הקשורים לוגית למהותה של התכלית: ראשית, הוא חייב להכיל גורם יוזם לפעולה, בין שזה מופיע בפירוש במשפט (למשל 'דוד ערך סעודה כדי שהוריו יהיו מרוצים'), ובין שהוא קיים בפוטנציה (למשל, במשפט סביל, כגון 'הסעודה נערכה כדי שההורים יהיו מרוצים' – ברור, שקיים כאן יוזם וגורם לעריכת הסעודה, אלא שמשום מה נמנעו מלהזכירו במשפט). פעולה הנעשית באקראי, או מצב המתרחש ללא גרימה מכוונת של אובייקט כלשהו, אין אפשרות שיתקשר אליהם תיאור תכלית. לדוגמה, לא ייתכן לוגית משפט כגון *התפוח נפל מן העץ כדי לפגוע ב', שכן הפועל **נפל** מציין התהוות אקראית של מצב ולא אירוע מתוכנן (אלא אם כן, כמובן, מדובר במטאפורה). מאותה סיבה לא ייתכן שבמשפט אחד יבואו הן תיאור תכלית והן רכיב כגון **במקרה**: *במקרה נקלעתי לאזור כדי לקנות נעליים'. משפט כזה מכיל סתירה סמנטית, שכן **במקרה** לא בא אלא לומר שההתרחשות אירעה ללא תכנון וכוונה, ואילו תיאור תכלית כל כולו מותנה בתכנון ובכוונה.

שנית, צפוי שמטרה של פעולה תהיה אירוע שלם ולא אובייקט. המטרה היא הדבר שאתה רוצה שיתרחש כתוצאה מפעולתך, ודבר זה צפוי

להיות ממומש לשונית כמשפט ממש או כוואריאציה של משפט (כפי שיודגם להלן). לדוגמה, אם נוסיף למשפט כגון 'ערכתי מסיבה' את המטרה, נקבל משפט כגון 'ערכתי מסיבה כדי שהחברים שלי יהיו מרוצים'.

המימוש הצפוי של התכלית במשפט יהיה אפוא במשפט שלם הפותח בכדי ש- וכן במטרה ש-, במגמה ש-, או בלשון גבוהה: ש-, למען, בעבור; ובשלילה: כדי שלא, פן, שמא, לבל (כגון 'נזהרתי בדבריי כדי שלא/פן/שמא/לבל אפגע בנקודה רגישה').

כאשר הנושא של המשפט העיקרי זהה לזה של משפט התכלית, ניתן לכווץ את משפט התכלית למשפט תכלית מצומצם שגרעינו מקור ולא פועל מפורש, כגון 'ערכתי מסיבה כדי לקבל מתנות', שהוא קיצור של המשפט 'אני ערכתי מסיבה, כדי שאני אקבל מתנות'. במקרה זה ניתן גם להשמיט את כדי: 'ערכתי מסיבה לקבל מתנות'.

לעתים במקום המשפט המתאר את התוכן המלא של התכלית עשוי להופיע כתיאור תכלית רק "נציג" של התוכן הזה, ואז תיאור התכלית הוא למעשה שם עצם, אלא שבתשתיתו עומד משפט שלם. כך למשל: 'ערכתי מסיבה בשביל המתנות'; בשביל המתנות הוא למעשה קיצור של כדי לקבל מתנות או כדי שיהיו לי מתנות. במקרה כזה תבוא לפני שם העצם אחת המילים: ל-, לשם, לצורך, למטרה, למען, בעבור, בשביל ועוד. (אמנם לא בכל מקרה ניתן להשתמש בכל אחת מן המילים הללו, אך לא כאן המקום לדון בהבדלים הדקים המונעים לפעמים שימוש בחלק מהן.) ניתן גם למצוא תיאור תכלית, שהוא שם עצם הנגזר מן הפועל שבמשפט התכלית שבתשתית; לשון אחר, במקום פועל מפורש לפנינו נומינליזציה של הפועל, דהיינו, הפיכתו של הפועל לשם הנושא משמעות של פעולה (הוא הקרוי "שם פעולה") כגון 'התאספנו לצורך (/ל/לשם) בחירת ועד חדש לשכונה' במקום 'התאספנו כדי לבחור ועד חדש'...

סוג שונה ומיוחד של תיאור תכלית הוא זה הבא בצורת צירוף מילת יחס כמו למען, בשביל, בעבור עם שם עצם או כינוי גוף, המסמן בדרך כלל עצם חי – בשבילי, למענה, בעבורי, וכגון:

1. בעל-הדירה טרח רבות בשביל הדיירת.
2. שלחתי את המכתב בשביל הבוס שלי.
3. האב קנה בית בשביל בתו.

צדקה כינה משלימים אלו בשם מיוחד: "תיאור הזכות" (ראה י' צדקה, **תחביר העברית בימינו**, ירושלים 1981, עמ' 288), אולם אם נעיין יפה נראה שלמרות מילות היחס הזהות העשויות להופיע לפני המשלימים המודגשים במשפטים האלה (**בשביל/בעבור/למען**), מסמך כל אחד מהם מהות שונה.

למעשה רק במשפט הראשון המשלים הוא אכן תיאור תכלית, שהוא בדוגמה זו סימון מקוצר של משפט תכלית כגון 'בעל הדירה טרח רבות כדי להקל על הדיירת' / כדי שהדיירת תהיה מרוצה' וכדומה. מבחינה לוגית צריך לומר שמטרת הטרחה היא התרחשות שלמה, ואין זה מתקבל על הדעת שהמטרה היא אדם, או, לפי הדוגמה כאן, המשפט אינו רוצה לומר לנו שמטרת טרחתו של בעל הדירה תהיה הדיירת עצמה. עם זאת, ממשפט התכלית שבתשתית נשאר רק "נציג" בדמות צירוף היחס **בשביל הדיירת**, כיוון שזהו מימוש עיקר המסר שבמשפט התכלית, וזה הדבר שאותו מבקש המוען להבליט. יתר המסר נשט כיוון שהוא עשוי להיות משוחרר באופן כללי על ידי שומע המשפט.

לעומת זאת בשני המשפטים האחרים אין למעשה תיאור תכלית של ממש.

במשפט השני, 'שלחתי את המכתב **בשביל** הבוס שלי', הבוס אינו מטרת הפעולה: הפעולה נעשית במקומו, בשמו וכיו"ב. אין עדיין שם מתאים לתיאור זה, ואנו נכנה אותו כאן בשם זמני: "תיאור הפועל הצפוי", והכוונה לתיאור מי שהיה צפוי לפעול, זה שהפעולה מתבצעת מטעמו, במקומו, בשליחותו וכדומה.

במשפט השלישי, 'האב קנה את הבית **בשביל** בתו', האב קנה את הבית, וכתוצאה מכך לבתו יהיה בית. כלומר, משלים הפועל, הדומה לתיאור תכלית, מתאר למעשה את הבעלים הסופי של הדבר, המופיע במשפט כמשלים נוסף של אותו פועל (הבית). ניתן לכנותו "תיאור המקביל", והכוונה לזה המקבל משהו, הזוכה במשהו, כתוצאה מן הפעולה.

ועתה, יש להבהיר היטב את המושג "הצרכה". כפי שציננו בפתיחה, מושג זה, הנגזר מן המילה **צריך**, נועד לציין את התכונה המאפיינת את משלים הפועל הנקרא "מושא", לעומת משלימי הפועל האחרים הנקראים "תיאור". החוקרים העוסקים בסוגיית הצרכה של משלימי הפועל יוצאים מהנחת הקשר ההדוק שבין הפועל למושא. חילוקי הדעות ביניהם נובעים מאי הבהירות של המושג "קשר הדוק עם הפועל", והפתרון נעוץ בהפרדת

המשלימים הקשורים לפועל ב"קשר הדוק" לשני סוגים השונים במהותם: (א) משלים הקשור לפועל ב"קשר הדוק מבחינה פורמלית", כלומר מבחינת הצורה (להלן: מוצרך פורמלי); (ב) משלים הקשור לפועל ב"קשר הדוק מבחינה סמנטית", כלומר, מבחינת המשמעות (להלן: מוצרך סמנטי). המשלים מן הסוג הראשון (המוצרך הפורמלי) יזוהה בכך שאי אפשר לפתוח שיחה במשפט שמשובץ בו הפועל, כשהמשלים הזה נעדר ממנו. למשל, המשפט *דוד זלזל' אינו אפשרי בפתיחת שיחה ללא השלמה כגון 'דוד זלזל בחברו'. כל דובר מרגיש, שללא המשלים **בחברו** הפועל **זלזל** המשובץ במשפט אינו שלם. לפיכך במילון צריך הפועל **זלזל** להיות מוצג: **זלזל ב-**, כלומר יחד עם מילת היחס שהיא חלק מן הערך המילוני של הפועל. יצוין, כי זיהוי המשלים המוצרך הפורמלי אינו מתבסס כלל על משמעות הפועל שאליו הוא מצטרף.

לעומת זאת, הקביעה, שמשלים כלשהו שייך לסוג השני (המוצרך הסמנטי), מחייבת עיון במשמעות הפועל הנדון. רק משלים המממש את אחד המשתתפים בהתרחשות המסומנת בפועל עשוי להיות משלים מסוג זה. למשל, אם הפועל במשפט מממש מבחינה לשונית התרחשות הקשורה בשני משתתפים או בשלושה (= פועל דו-מקומי, כגון **בנה**; פועל תלת-מקומי, כגון **נתן**), הרי אחד המשתתפים ימומש בשם עצם בעמדת נושא, ואילו המשתתפים האחרים ימומשו בשמות עצם בעמדת מושאים מוצרכים סמנטיים. נדגים: הפועל **בנה** במשפט 'יואב בנה בית' הוא פועל דו-מקומי, הוא מממש התרחשות הקשורה בשני "משתתפים": **יואב**, **בית**. **יואב** נמצא בעמדת הנושא וה"משתתף" האחר, **בית**, הוא מושא מוצרך סמנטי. וכן: הפועל **נתן** במשפט 'יואב נתן מפתח למרב' הוא פועל תלת-מקומי. מבין שלושת ה"משתתפים" בו (**יואב**, **מפתח**, **מרב**), **יואב** הוא בעמדת הנושא ואילו **מפתח** ו**מרב** הם מושאים מוצרכים סמנטיים.

נחזור ונסכם: בכל מקרה של רצון לקבוע את מוצרכותו של משלים פועל יש לבדוק אם הוא קשור לפועל בקשר הדוק. משלים של פועל נתפס מוצרך כאשר "אי אפשר לפועל בלעדיו". במקרה שהמשלים הכרחי לצורתו התקינה של הפועל, ייחשב המשלים "מוצרך פורמלי", ובמקרה שהמשלים הכרחי להגדרת משמעות הפועל, ייחשב המשלים "מוצרך סמנטי".

[על ההצרכה ראה עוד: אסתר בורוכובסקי ופנינה טרומר, "הפרדת מישורים בניתוח התחבירי - הדגמה בסוגיית ההצרכה", *בלשנות עברית* 36 (1993), עמ' 51 ואילך.]

עתה נדון בשלוש קבוצות של פעלים, אשר בבואם עם משלים תכלית עלול להתעורר ספק בדבר מוצר כותו של המשלים.

א. משלים תכלית אחרי כינוי פועל

נעיין במשפטים הבאים:

1. אמא טורחת למעננו.
2. הוא עשה רבות למען הציבור.
3. הממשלה פעלה לחיסול האבטלה.
4. הם השקיעו מאמצים להשגת המטרה.

הפעלים במשפטים האלה שייכים לסוג מסוים של פעלים המכונים "כינויים לפעולות" (ראה על כך א' רובינשטיין, "פעלים כמימוש פרופוזיציות ופעלים ככינויים לפעולות", *בלשנות עברית חפשי"ת* 15 [מרחשוון תש"ם], עמ' 19-27). הפועל אינו מסמן פעולה מסוימת שהתבצעה, אלא הוא מחליף פעולות רבות ומגוונות. כפי שכינוי גוף מחליף שמות עצם שונים, כך כינוי פועל (= הפועל הכינויי) עשוי לבוא במקום סדרה ארוכה מאוד, איך-סופית למעשה, של פעלים. למשל, במקום הפועל **טורחת** שבמשפט 1 ניתן להציב פעלים רבים מאוד: אמא **הולכת לקניות** למעננו; אמא **מכבסת** למעננו; אמא **מבשלת** למעננו; אמא **מזמינה טכנאי לתיקון הטלוויזיה** למעננו; ועוד. במקום הפועל **עשה** במשפט 2 ניתן להציב סדרה של פעלים: הוא **יזם** בניית כבישים; הוא **הקים** ועדות לתכנון ולשיפור פני העיר; הוא **נסע** לחו"ל לאסוף כספים; וכיוצא באלו. גם במשפט 3 ניתן להציב במקום הפועל **פעלה** פעלים שונים: הממשלה **גייסה כספים** ממשקיעים בארץ ובחו"ל; הממשלה **הקימה מפעלים** חדשים; הממשלה **מימנה פרויקטים** מיוחדים; הממשלה **פתחה קורסים** מקצועיים לאזרחים מחוסרי מקצוע; וכיוצא באלו.

משמעות כינוי הפועל היא כללית מאוד, ולכן גם הגדרתו במילון כללית. הפעלים שהצבנו במקום כינוי הפועל הם בעלי תכנים ספציפיים יותר, ולכן ניתן להגדירם במילון בהגדרה מדויקת בהרבה. לדוגמה, ההגדרה במילון של הפעלים **טרח, עשה, השקיע מאמצים, פעל** היא: 'ביצע פעולות שונות'.

לגבי כל פועל ניתן להוסיף ספציפיקציה המיוחדת לו. כך, למשל, במשמעות **טרח** ישנה תוספת של מאמץ, אי נוחות וכדומה. לעומת זאת, אם ננסה לתת הגדרה מילונית לאחד הפעלים שניתן להציבם במקום **פעל**, כגון הפועל **הקים** (שהרי אחת הפעולות שהממשלה עשויה לבצע כשהיא "פועלת" היא הקמת מפעלים), הרי ההגדרה המילונית שלו תהיה מדויקת, היא תתאר בדיוק מה קרה שם (משחו מעין: א הקים ב = א גרם לכך ש-ב יהפוך להיות קיים, כלומר, הממשלה הקימה מפעלים = הממשלה גרמה לכך שמפעלים חדשים יהיו קיימים).

כיוון שמשמעותם של כינויי הפועל היא כה כללית, נמצא בדרך כלל במשפטים המכילים אותם משלימי פועל שתפקידם לייחד את המשמעות. משלימים אלה עשויים להיות מסוגים שונים – משלימי מקום, משלימי זמן או מידה וכדומה, כגון 'אמא טורחת במטבח/מדי יום/רבות', ובמקרים רבים משלימי תכלית, כמו בדוגמאות 1–4 דלעיל: אמא טורחת למעננו; הוא עשה רבות למען הציבור; הממשלה פעלה לחיסול האבטלה; הם השקיעו מאמצים להשגת המטרה.

בכל הדוגמאות האלה וברבות אחרות כמותן השמטת המשלים משאירה את המשפט חסר מבחינה אינפורמטיבית. המשפטים 'אמא טורחת', 'הוא עשה רבות', 'הממשלה פעלה', 'הם השקיעו מאמצים' מורגשים כמשפטים חסרים, ולכן ישנה נטייה לראות במשלים משלים מוצרך. ואולם, אם נחזור ונבדוק את שאלת מוצרכות משלים התכלית לאור הקריטריונים שהצבנו לעיל, ניווכח שאין הדברים כן:

א. המשלים אינו מוצרך הצרכה פורמלית, שכן הפועל במשפט תקין ושלם בלעדיו. העובדה שהמידע הנמסר בלא המשלים הוא מידע חלקי, נובעת מעצם משמעותו הכללית של הפועל ולא מהיעדרו של המשלים. ראיה לאי המוצרכות הפורמלית ניתן למצוא בעובדה, שכאשר הוספנו למשפט משלים אחר כגון תיאור זמן, מקום, מידה וכיוצא באלו, כבר אין המשפט מורגש כמשפט חסר, ואין כל ציפייה במקרים כאלה לתיאור תכלית דווקא. אם למשפט 'אמא טורחת' נוסיף, למשל, 'אמא טורחת במטבח', יהיה המשפט שלם לא יותר ולא פחות משלמות המשפט המכיל תיאור תכלית – 'אמא טורחת למעננו'.

ב. המשלים אף אינו מוצרך הצרכה סמנטית, שכן הוא אינו מהווה מימוש של משתתף בהתרחשות שהפועל מסמן. ההתרחשות הזו היא כללית מדיי

ואינה ניתנת לתיאור בעזרת מספר מוגדר של משתתפים. כך, למשל, אי אפשר לדעת כמה משתתפים יש בהתרחשות המסומנת בפועל **פעל**, שכן, הוא איננו פועל המסמן התרחשות אחת מסוימת; אם הוא, למשל, כינוי לפעולה של נתינה (**נתן**), מספר המשתתפים הוא שלושה, ואם הוא כינוי לפעולה של בנייה (**בנה**), מספר המשתתפים הוא שניים, וכן לרוב. התכלית, מכל מקום, אינה אחת מן ה"משתתפים" בהתרחשות. במילים אחרות, רק הפעלים המכונים, כלומר הפעלים הספציפיים יותר, המסמנים התרחשויות מסוימות, רק הם קשורים למספר קבוע של משתתפים, ורק לגביהם ניתן בכלל לדבר על הצרכה סמנטית. באשר לכינויי הפועל, המושג "הצרכה סמנטית" אינו רלוונטי.

ג. ניסינו לעיל להציע פעלים אחדים העשויים להמיר את כינוי הפועל. במקום הפועל **טרח** במשפט 'אמא **טורחת** למעננו' הצענו פעלים אחדים שימירו אותו. ראינו שלכל אחד מן הפעלים המכונים ניתן להוסיף אותו תיאור תכלית שהשלים את כינוי הפועל: אמא הולכת לקניות למעננו; אמא מכבסת למעננו; אמא מבשלת למעננו; אמא מזמינה טכנאי לתיקון הטלויזיה למעננו. מכאן ניתן ללמוד, שלמעננו אינו משלים מוצרך של פועל מסוים, אלא הוא תיאור תכלית, שניתן לצרפו לכל פועל שהוא. מובן, שכל שמשמעות הפועל מדויקת יותר, ניתן לוותר עליו ביתר קלות, אך זאת רק מבחינה תקשורתית-פרגמטית. בכל מקרה, הצרכה פורמלית או סמנטית (או שתיהן כאחת) אין כאן.

ב. משלים תכלית במקום משלים מוצרך

נעיין בזוגות המשפטים הבאים:

1. א. הבאתי את המכונית למוסד לצורך בדיקה.
ב. הבאתי את המכונית לבדיקה (במוסד).
2. א. המזכיר הזמין אותי לקיבוץ להרצות בפני מורים.
ב. המזכיר הזמין אותי להרצות (בקיבוץ) בפני מורים.
3. א. נשיא מצרים הגיע לירושלים למטרות שלום.
ב. נשיא מצרים הגיע למטרות שלום.

במשפט השני שבכל זוג השמטת המשלים של הפועל יוצרת משפט המורגש כחסר (הבאתי את המכונית; המזכיר הזמין אותי; נשיא מצרים

הגיע). מסיבה זו עשוי משלים זה להיתפס לכאורה כמשלים מוצרך פורמלי. מבט מעמיק במשמעות הפעלים שאליהם מצטרף המשלים מציג תמונה שונה: הפעלים במשפטים האלה אכן מחייבים השלמה מוצרכת; הם קשורים באופן הדוק למקום.

1. א הביא ב ל-ג = א גרם להיותו של ב במקום ג.
2. א הזמין ב ל-ג = א העביר ל-ב שהוא רוצה ש-ב יהיה במקום ג (עם א).
3. א הגיע ל-ב = התהווה המצב ש-א במקום ב.

במשפט הראשון שבכל זוג אכן באים הפעלים במסגרת התחבירית הצפויה להם: אחרי הפועל בא צירוף יחס המסמן את מקום היעד (למוסד, לקיבוץ, לירושלים). מסיבות שונות עשויים משלימים מוצרכים רבים לא להיות ממומשים לשונית במשפט. לעתים הם אינם חשובים, והדובר אינו מוצא לנכון להביאם לידיעת הנמען; לעתים הם ברורים מאליהם מתוך ההקשר המילולי הקודם או מתוך ההקשר הנסיבתי וכיוצא בזה. במשפטי ב אכן אין המקום ממומש במשפט ואף אינו מורגש כחסר. נראה, שבשלושת המקרים עיקר המסר שבמשפט הוא המטר ה שלשמה התבצעה הפעולה הקשורה במקום. המקום הוא אך משני בחשיבותו או שהוא ברור מאליו מתוך ההקשר המילולי או הנסיבתי. כך קורה שהמקום אינו מופיע, והתכלית, שהיא עיקר המסר, מופיעה בהכרח. נשילת המקום הכרחית כמעט כאשר הוא מופיע ממילא בהמשך המשפט כמשלים של תיאור התכלית כגון *המזכיר הזמין אותי לקיבוץ להרצות בקיבוץ בפני מורים'.

העובדה שאחרי הפועל בא משלים כלשהו (תכלית במקרה זה), מאפשרת למשלים המקום המוצרך לנשול ללא פגיעה חיצונית בתבנית המשפט, שכן המבנה הכללי נשאר פחות או יותר דומה למבנה היסודי. במקום 'הבאתי את המכונת למוסד', לפנינו 'הבאתי את המכונת לבדיקה'; במקום 'המזכיר הזמין אותי לקיבוץ', לפנינו 'המזכיר הזמין אותי להרצות'; במקום 'נשיא מצרים הגיע לירושלים', לפנינו 'נשיא מצרים הגיע למטרות שלום'. במילים אחרות, ניתן לתאר את משלים התכלית כממלא מקום של משלים המקום המוצרך בתוך התבנית התחבירית, הפורמלית, של המשפט. ואכן, השמטת משלים התכלית ממשפטי ב יוצרת, כאמור,

משפטים חסרים: הבאתי את המכונת; המזכיר הזמין אותי; נשיא מצרים הגיע. המעיין במשפטים מקוצרים אלה עלול לטעות ולחשוב שאותו משלים שהיעדרו יוצר משפט חסר הוא משלים מוצרך. ואולם, אין לראות במשלים התכלית במקרים אלה משלים מוצרך, שכן, על פי הקריטריונים שקבענו לעיל, אין לפנינו לא הצרכה פורמלית (שהרי ראינו במשפטי א שכאשר מופיע משלים המקום אין כל צורך במשלים התכלית) ולא הצרכה סמנטית (שכן ודאי הוא שתיאור התכלית אינו מסמן משתתף בהתרחשות המקום המסומנת בפועל).

יש לחזור ולהדגיש: גם כאשר תיאור התכלית מממש את המידע החשוב ביותר במשפט מבחינה תקשורתית, אין זאת אומרת שהוא מוצרך. גם אחרון הלוואים במשפט עשוי להיות במקרים רבים עיקר המסר (כגון במשפט 'הבן הקטן שלך תלמיד מצוין'). חשיבות רכיב במשפט עקב היותו עיקר החידוש שבו אין לה ולא כלום עם ראייתנו את הרכיב הזה כרכיב מוצרך לפועל. ההצרכה אינה קשורה אלא למבנהו התקין של המשפט ולמשמעות הפועל המהווה את גרעינו. הן ההצרכה הפורמלית הן ההצרכה הסמנטית עשויות להיבדק במשפט כשהוא מנותק מכל הקשר לשוני או נסיבתי.

ג. משלים תכלית הכלול במשמעות הפועל

נעיין במשפטים:

1. החייל התייצב למשימה.
2. השוטר התייצב בתחנה.

הפועל התייצב, כמו הפעלים בקבוצה ב, הוא פועל מקום. משמעותו – גרימה לעצמו להימצא במקום. המסגרת התחבירית הצפויה של הפועל תהיה כזו שבה נושא המשפט הוא מימוש זה שגורם לעצמו להיות במקום, ואחרי הפועל, בעמדת משלים מקום מוצרך, צירוף יחס המסמן את המקום. כך בדוגמה 2 כאן. בנוסף למשמעות הזאת, המשותפת לפועל התייצב ולפעלים רבים אחרים (כגון בא, נכנס), יש לפועל התייצב ייחוד משלו: הוא ראוי לשימוש רק כאשר להימצאות במקום יש מטרה כלשהי. לא נוכל להשתמש בפועל התייצב במשפט שנמצא בו תיאור כגון ללא מטרה מיוחדת: *הוא התייצב במשרדי ללא מטרה מיוחדת. במקרה כזה נאמר 'הוא בא (/הגיע/נכנס וכדומה) למשרדי ללא מטרה מיוחדת'.

ההגדרה המילונית של הפועל **התייצב** חייבת, לדעתי, לכלול את התכלית הכללית הזאת; כלומר, **התייצב**: גרם להיותו במקום כלשהו לתכלית כלשהי (ואולי יש להוסיף גם הנחה מוקדמת הקשורה בתכלית כגון: הוא היה אמור להיות שם, קראו לו לבוא וכדומה. ואולם כאן אין אנו עוסקים בהנחות מוקדמות, ועיקר ענייננו בתכלית הפעולה).

דומה לו הפועל **אייש**, שמשמעותו: 'שם אנשים במקום לתכלית כלשהי'. רק כאשר יש מטרה לשימת האיש או האנשים במקום, יתאים השימוש בפועל **אייש**: 'החייל איש את העמדה'. במקרה שהחייל נמצא במועדון החיילים, למשל, ואין לו כל תפקיד או כל מטרה מוגדרת לשהותו שם, לא נוכל לומר 'החייל איש את המועדון'.

מכיוון שהגדרת הפועל **התייצב** מכילה מטרה כללית, יהיו משפטים רבים שספציפיקציה של אותה מטרה תופיע בהם כמשלים הפועל, למשל 'החייל התייצב בבסיס לשירות מילואים'. כפי שראינו בקבוצה ב לעיל, עשוי משלים המקום לנשול, והמשפט יראה שלם גם בלעדיו: 'החייל התייצב לשירות מילואים'.

וכאן נשאלת השאלה העקרונית: האם המשלים, המממש חלק ממשמעותו של פועל, חלק הכרחי בהגדרתו של פועל במילון, נחשב מוצרך לפועל? בהשמטת המשלים ייווצר משפט חסר: 'החייל התייצב', ובהחלט מתבקשת השאלה: למה? לשם מה? האם יש בעובדות אלה משום הוכחה למוצרכותו של משלים התכליתי?

התשובה נעוצה שוב בטיבה של הגדרתנו את מושג ההצרכה. כדי שמרכיב ייחשב מוצרך, לא די בהיותו חלק ממשמעות הפועל, אלא עליו להיות מוצרך פורמלי או מוצרך סמנטי. ובכן, במשפט 'החייל התייצב לשירות מילואים', אין המשלים **לשירות מילואים** מוצרך פורמלי, שכן גם בלעדיו המשפט 'החייל התייצב בבסיס' הוא משפט תקין בהחלט; כמו כן הוא אינו מוצרך סמנטי, שכן המשתתפים בהתרחשות המקום המסומנת בפועל הם המסומן **החייל** שהוא זה הגורם לעצמו להיות במקום, והמסומן **הבסיס** שהוא המקום. מטרת הפעולה הלוקטיבית, ככל שתהיה חשובה הן להגדרת הפועל הן למידע השלם של המשפט, אינה עשויה להיות משתתף בהתרחשות, ולכן אינה עשויה להתממש בשום מקרה ברכיב מוצרך.

להלן פעלים נוספים הראויים לשימוש רק כאשר הפעולה המסומנת בהם נעשית לתכלית מסוימת. הם שונים משני הפעלים הקודמים בכך שהתכלית הכלולה במשמעותם היא תכלית מסוימת ומוגדרת, ולא כל תכלית שהיא.

1. דוד מזג יין לכוסות.
2. דוד הגיש את הכיבוד לשולחן.
3. דוד אחסן את הכלים בארון במרפסת.
4. דוד היגר לקנדה.
5. דוד לן בבית דודו.
6. הממשלה אכלסה את הדירות הריקות.

בכל המקרים יש תכלית ברורה לפעולה הלוקטיבית הנעשית:

1. דוד מזג יין לכוסות = דוד שם יין בכוסות, **כדי שמישהו ישתה אותו**.
2. דוד הגיש את הכיבוד לשולחן = דוד שם את הכיבוד על השולחן, **כדי שמישהו יאכל אותו**.
3. דוד אחסן את הכלים וכו' = דוד שם את הכלים בארון המרפסת, **כדי להשתמש בהם בעתיד** (/למטרת שמירה וכדומה).
4. דוד היגר לקנדה = דוד נסע לקנדה **למטרת מגורים** (/כדי להתחיל חיים חדשים וכדומה).
5. דוד לן בבית דודו = דוד שהה בבית דודו **למטרת שינה**.
6. הממשלה אכלסה את הדירות הריקות = הממשלה שמה אנשים בדירות הריקות **למטרת מגורים**.

כיוון שהמטרה הכלולה במשמעות הפעלים הללו היא מטרה מסוימת ומוגדרת, והשימוש בפעלים האלה הוא אך-ורק כשהמטרה המסוימת הזאת היא חלק מן ההתרחשות, כמעט שאין בנמצא משפטים המכילים את הפעלים האלה יחד עם תיאור התכלית במפורש. הופעה מפורשת כזאת תגרור עודפות מסרבלת: *דוד היגר לקנדה למטרת מגורים; *דוד לן בבית דודו כדי לישון שם' וכיוצא באלה.

תופעה זו של תיאור נסיבות הכלול במשמעות הפועל היא אחת הסיבות לקיום המבחר העצום של פעלים בשפה. שפה עשירה ניכרת, בין היתר, לאו דווקא במספר רב של פעלים הנבדלים זה מזה ברכיבי המשמעות הבסיסיים, אלא במספר רב של פעלים שבעיקרם הם בעלי נתונים בסיסיים זהים, אלא שהם נבדלים זה מזה ברכיבי המשמעות הספציפיים. כאן ראינו פעלים שרכיב המשמעות הספציפי המבדיל אותם זה מזה הוא המטרה המסוימת שלשמה נעשתה הפעולה.

יש להוסיף שהשתייכותו של פועל לאחת משלוש הקבוצות הנמנות כאן אינה חוסמת את אפשרות שיוכו בה בשעה גם לקבוצה אחרת. הפועל **נלחם**, למשל, הוא כינוי פועל, ובנוסף לכך כוללת משמעותו תיאור תכלית. הגדרתו הסמנטית של הפועל היא משהו מעין: א עשה פעולות שונות תוך השקעת מאמץ וכו' כדי להשיג מטרה כלשהי; לדוגמה: 'המורים נלחמים להעלאת שכרם'.

גם בהיעדר המשלים המציין את המטרה במשפט, כגון 'המורים נלחמים כל הזמן', הוא משתמע מן הפועל **נלחם**, שכן פועל זה ראוי לשימוש רק כאשר קיימת תכלית ברקע המעשים, והמעשים כולם חותרים להשגתה. משפט כגון 'המורים נלחמים' נתפס אולי יותר מאחרים כמשפט חסר מהבחינה התקשורתית, ומשלים התכלית אחריו בהחלט חיוני להבנה, שכן חוברות כאן הן הנסיבות המקשות שהוצגו בקבוצה א והן אלו שהוצגו בקבוצה ג. אף על פי כן גם כאן אין לראות בתיאור התכלית משלים מוצרך.

[מאמר זה מבוסס על הרצאה שנישאה במעמד הזיכרון השנתי למשה ברייטברד ז"ל בכסלו תשנ"ד].